

УДК 343.541

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.38>**Березняк В.С.,***доктор юридичних наук,**старший науковий співробітник**завідувач кафедри кримінального права та кримінології**Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

ПРОЯВИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Збройний конфлікт в Україні, який триває з 2014 року та особливо загострився після повномасштабного вторгнення у 2022 році, призвів не лише до масштабних руйнувань і людських втрат, а й створив умови для поширення різних форм насильства, серед яких особливе місце посідає сексуальне. У період воєнних дій такі прояви набувають підвищеної жорстокості та масовості, перетворюючись на інструмент приниження, контролю та терору. Сексуальне насильство у такому контексті не лише завдає непоправної шкоди фізичному та психічному здоров'ю жертв, але й руйнує основи людської гідності, соціальної стабільності та суспільної моралі, що підпадає під кваліфікацію воєнних злочинів, які порушують норми міжнародного гуманітарного права та чинного національного законодавства, зокрема ст.ст. 438 та 442-1 Кримінального кодексу України.

Через призму кримінологічних вчень, сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, охоплює як правові, так і соціальні, психологічні та культурні аспекти. Його специфіка полягає в тому, що такі діяння часто мають не індивідуальний, а системний характер – вони використовуються як складова воєнної стратегії, спрямованої на деморалізацію населення, залякування та підлив соціальної єдності. Кримінологічний аналіз свідчить, що ці злочини нерідко супроводжуються іншими порушеннями передбаченими у міжнародних договорах, зокрема катуваннями, насильницьким переміщенням,

нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, завданням серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю тощо.

У зв'язку з цим сучасна кримінологічна наука має зосередитися на комплексному дослідженні причин і умов, що сприяють вчиненню сексуального насильства під час збройних конфліктів, а також особливостей застосування дієвих превентивних механізмів, спрямованих на запобігання таким злочинам. Це передбачає не лише вдосконалення правових інструментів і механізмів міжнародного співробітництва, але й формування ефективної системи раннього виявлення ризиків, належного документування фактів насильства, забезпечення захисту та підтримки потерпілих. Лише поєднання кримінологічного аналізу, міждисциплінарного підходу та практичних заходів може стати основою для подолання безкарності та зміцнення гарантій дотримання прав людини навіть у найскладніших умовах.

Аналіз останніх досліджень. Проблема сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, є актуальним предметом дослідження вітчизняної наукової спільноти через зростання кількості таких злочинів під час воєнних дій. Значний внесок у вивчення окремих аспектів цього явища здійснили наступні автори: С. Глушановська, І. Дрок, О. Дудоров, І. Заворотько, О. Литвиненко, Р. Мовчан, С. Мохончук, Л. Наконечна, Л. Наливайко, І. Пономаренко, А. Політова, В. Руфанова, Н. Федоровська, М. Хавронюк,

О. Харитонova, В. Чебан, В. Шаблистий, О. Юнін та інші.

Метою написання статті є аналіз проявів сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, визначення його кримінологічних особливостей, причин і умов вчинення.

Виклад основного матеріалу. Сексуальне насильство під час збройних конфліктів становить одну з найтяжчих форм порушення прав людини, що зберігає актуальність у різних історичних і географічних контекстах. Такі дії не лише завдають безпосередньої шкоди жертвам, але й мають довготривалі наслідки для суспільства загалом, ускладнюючи процеси відновлення миру, соціальної злагоди та справедливості. Зокрема, у постконфліктних країнах сексуальне насильство продовжує негативно впливати на процеси соціальної реінтеграції постраждалих, підриває довіру до правових інститутів і перешкоджає стабілізації держави. Особи, які зазнали таких посягань, зіштовхуються з численними психологічними, соціальними та економічними бар'єрами, що ускладнюють повернення до нормального життя, а системна безкарність винних, своєю чергою створює атмосферу толерування цього явища, що потребує комплексного підходу до його подолання.

Так, згідно з Політикою щодо гендерно зумовлених злочинів, оприлюдненою Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду наприкінці 2023 року, сексуальне насильство є різновидом гендерно зумовленого насильства. Воно включає вчинення або спробу вчинення дій сексуального характеру. Дія вважається «сексуальною» навіть за відсутності фізичного контакту. Наприклад, психологічне насильство, спричинене погрозами зґвалтування або завдання шкоди статевим органам, також може бути віднесене до сексуального насильства. При цьому намір або результат у вигляді сексуального задоволення не є обов'язковою умовою для кваліфікації дії як сексуальної [1].

Також термін «сексуальний» не має загального тлумачення. Характер діяння визнача-

ється залежно від багатьох факторів, зокрема віку, статі, статевих ознак, культурних особливостей, релігійних переконань, історичного контексту, етнічної належності та статусу корінного населення. Уявлення про те, що становить сексуальну дію, може суттєво відрізнятися залежно від поглядів постраждалих [1].

Водночас, як зазначає І. Заворотько у своєму дисертаційному дослідженні, структура поняття сексуального і гендерно обумовленого насильства включає чотири основні елементи: діяння, примус, наслідки та причину. Перші два елементи – діяння та примус – були закріплені у межах поняття сексуального насильства у нормах міжнародного кримінального права: з 1998 року у прецедентному праві (рішення у справі Жан-Поля Акаессу) та з 2002 року у договірних джерелах (Елементи злочинів Міжнародного кримінального суду). Елементи наслідків і причини були деталізовані в нормах міжнародного інституційного права на початку 2000-х років, зокрема у визначенні гендерно обумовленого насильства [2, с. 61].

При цьому автор чітко розрізняє поняття гендерно зумовленого насильства та сексуального насильства, наголошуючи на їхніх відмінностях. Вона зазначає, що не кожний прояв гендерно зумовленого насильства можна класифікувати як сексуальне насильство. Наприклад, масові розправи над цивільними чоловіками призовного віку в певній місцевості можуть відбуватися через їхню соціальну роль, тобто сприйняття їх як потенційних учасників бойових дій, що пов'язано з гендерними стереотипами. Такі дії є прикладом гендерно зумовленого насильства, але не належать до категорії сексуального насильства. Водночас, не всі акти сексуального насильства мають гендерну основу. Наприклад, сексуальне насильство, застосоване як форма тортур, часто спрямоване на досягнення інших цілей, таких як отримання інформації чи покарання, і не завжди пов'язане з гендерною ідентичністю жертви [2, с. 62].

Вбачається, що її підхід підкреслює необхідність точної правової кваліфікації злочинів, що дозволяє уникнути спрощеного трактування всіх актів насильства як сексуальних чи гендерних. Це розмежування має практичне значення для розслідувань, адже допомагає визначити мотиви вчинення злочинів і розробити цільові механізми захисту жертв. Однак, аналіз свідчить, що слід також звернути увагу на перетин цих категорій у реальних умовах воєнного стану, де гендерні та сексуальні аспекти можуть поєднуватися, ускладнюючи ідентифікацію первинних мотивів.

Згідно з положеннями Міжнародного кримінального права, до форм сексуального насильства, пов'язаного зі збройними конфліктами, належать різні дії, що порушують фізичну недоторканність, гідність та свободу особи. Серед них – зґвалтування, яке є одним із найтяжчих злочинів проти людяності, сексуальне рабство, що полягає у примусовому утриманні особи з метою систематичного здійснення сексуальних дій, та примусова проституція, коли особу змушують надавати сексуальні послуги під загрозою насильства або інших форм примусу.

Також до таких форм належать примусова вагітність і примусовий аборт, які спрямовані на порушення репродуктивних прав жінки, а примусова стерилізація позбавляє її можливості мати дітей у майбутньому. Окремою формою визнається примусовий шлюб, коли особу змушують вступати в шлюб без її згоди.

Крім того, до сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відносять будь-які інші дії подібної тяжкості, зокрема сексуалізовані катування, каліцтво жіночих геніталій, примусове оголення та інші прояви, що мають на меті приниження, залякування або домінування над жертвою. Усі ці форми є тяжкими порушеннями міжнародного гуманітарного права та кваліфікуються як злочини міжнародного характеру.

На переконання О. Харитонової, сексуальне насильство виступає виразом агресії та прагненням продемонструвати владу і доміну-

вання. При цьому жертвами таких дій під час конфлікту стають не лише жінки та дівчата, а й чоловіки, а також особи з іншими гендерними ідентичностями. Насильство щодо цих осіб спрямоване на порушення соціальних і правових норм, приниження як окремих людей, так і цілих спільнот. Крім того, сексуальне насильство часто використовується, як засіб привернення політичної уваги та демонстрації сили збройного формування, що має на меті заявити про себе як про серйозного і небезпечного суб'єкта конфлікту [3, с. 190].

Як зазначає І. Сваволя, парадокс сучасних збройних конфліктів полягає у тому, що основну участь у бойових діях беруть чоловіки, тоді як найбільше страждають жінки та діти. Руйнування інфраструктури громадських послуг, обмежений доступ до правоохоронних органів, медичних закладів та центрів соціально-психологічної підтримки суттєво підвищує вразливість цивільного населення в умовах війни [4, с. 128].

На противагу цьому Зейналов Алі Огли, вважає подібний погляд є занадто спрощеним. Жінки у збройних конфліктах не завжди виступають лише як жертви, а чоловіків не слід автоматично асоціювати виключно з роллю агресорів або злочинців. Сучасні конфлікти демонструють різноманітні ролі жінок: вони можуть бути комбатантами та навіть брати участь у вчиненні злочинів сексуального характеру [5, с. 56-58]. Так, британська дослідниця С. Лінтон зазначає, що сотні жінок були обвинувачені після Другої світової війни [6]; у традиційних судах Руанди («Гакака») судили близько 96 тис. жінок; приблизно 30–40% комбатантів під час громадянської війни в Ліберії (1989–1996 та 1999–2003 рр.) становили жінки [7]; у 25% випадків групових зґвалтувань у Сьєрра-Леоне (1991–2002 рр.) жінки були виконавцями злочинів [8].

З цього вбачається, що наслідки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є різноманітними та поширюються не лише на окремих осіб, а й цілі спільноти. Такі дії

призводять до глибоких фізичних, психологічних і соціальних травм, які мають як негайний, так і тривалий вплив. Фізичні наслідки включають тяжкі тілесні ушкодження, інфекції, що передаються статевим шляхом, безпліддя, сексуальні розлади, інвалідність або навіть смерть. В умовах війни, коли доступ до медичної допомоги обмежений або відсутній, ці страждання часто посилюються. Жертові стикаються не лише з фізичним болем, а й з відторгненням громади, неможливістю працювати чи забезпечувати себе, що веде до соціальної ізоляції.

Психологічні та психічні наслідки є не менш руйнівними. Вони проявляються у посттравматичних стресових розладах, депресіях, відчутті безпорадності, сорому, провини та втраті віри в людей. Сексуальне насильство часто руйнує внутрішню цілісність особи, породжує недовіру до оточення і призводить до самозвинувачення чи суїцидальних думок. Особливо небезпечним є вплив соціальних табу, які змушують постраждалих мовчати, а відтак – позбавляють їх можливості отримати допомогу. Варто також зазначити, що психічну травму переживають не лише жертви, а й ті, хто змушений був спостерігати акти насильства, що посилює колективну психологічну травматизацію [9, с. 220].

Соціальні наслідки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом охоплюють руйнування сімейних і громадських зв'язків, стигматизацію постраждалих та остракізм. У багатьох культурах жінки, які стали жертвами сексуального насильства, піддаються осуду, ізоляції або навіть насильству з боку власних громад. Додатковим джерелом травми є небажана вагітність і народження дітей від зґвалтування, що часто сприймається як символ війни й насильства, який громада не готова прийняти. Таким чином, сексуальне насильство стає інструментом руйнування соціальної єдності, довіри та колективної ідентичності.

Причини та чинники, які призводять до сексуального насильства, пов'язаного з конфлік-

том, мають як соціальне, так і індивідуальне підґрунтя. Одним із ключових детермінантів є рівень гендерної нерівності у суспільстві до початку війни. Патріархальні установки, що формують уявлення про жінок як покірних, пасивних і менш цінних, створюють ґрунт для легітимізації насильства. Стереотипи щодо «жіночої чистоти» або «чоловічої сили» формують культуру, у якій жінки розглядаються як природні жертви, а чоловіки – як ті, хто не може постраждати від сексуального насильства. Така система унеможливорює справедливість для всіх постраждалих, незалежно від статі.

Крім того, військові структури самі по собі відтворюють гіпермаскулінні моделі поведінки, у яких насильство та агресія сприймаються як прояв мужності та сили. В умовах війни це призводить до сприйняття сексуального насильства як «допустимої» частини бойових дій. Деякі дослідники пояснюють це через концепцію «принципал-агент», за якою солдати використовують хаос війни для задоволення власних егоїстичних або садистських схильностей.

Важливу роль відіграє і групова динаміка усередині збройних формувань. Групові зґвалтування нерідко розглядаються як спосіб зміцнення колективної єдності, демонстрації влади та покори. Участь командирів у таких злочинах легітимізує насильство в очах підлеглих і перетворює його на «норму поведінки». Таким чином, сексуальне насильство в умовах конфлікту є не лише індивідуальним злочином, а й соціальним механізмом, який підтримує ієрархію, страх і підкорення [10, с. 587].

Отже, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, має комплексну природу. Воно виникає на перетині гендерної нерівності, патріархальних норм, військової культури та індивідуальних психологічних схильностей. Його наслідки – фізичні, психологічні та соціальні – зберігаються десятиліттями після завершення війни, впливаючи на цілі покоління та підриваючи процес миротворення й відновлення суспільства.

Висновок. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, є одним із найтяжчих злочинів, що має глибокі та багатовимірні наслідки. Воно руйнує не лише фізичне й психічне здоров'я постраждалих, а й соціальні зв'язки, довіру та моральні основи суспільства. Ці діяння використовуються як інструмент приниження, контролю й терору, що підриває безпеку та стабільність держави.

Причинами сексуального насильства виступають глибоко вкорінені гендерні стереотипи, патріархальні моделі поведінки, культура гіпермаскулінності у військовому серед-

овищі та безкарність виконавців. У поєднанні з хаосом війни вони створюють умови, за яких насильство стає частиною воєнної стратегії.

Подолання цього явища потребує системного підходу: вдосконалення національного та міжнародного правового регулювання, ефективного документування злочинів, притягнення винних до відповідальності, а також забезпечення реабілітації й захисту постраждалих. Лише комплексна взаємодія правових, соціальних і психологічних механізмів здатна зруйнувати коло безкарності та сприяти відновленню справедливості й миру в суспільстві.

Анотація

У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження феномену сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, що набуло особливої гостроти після повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році. Зазначено, що сексуальне насильство у воєнних умовах є не лише злочином проти людяності, а й формою гібридної зброї, спрямованої на деморалізацію населення, приниження, залякування та руйнування соціальної єдності. У роботі окреслено правові, соціальні, психологічні та культурні виміри цього явища, виявлено його системний характер і зв'язок з іншими тяжкими порушеннями міжнародного гуманітарного права. На основі аналізу наукових джерел, міжнародних нормативних актів та практики Міжнародного кримінального суду визначено основні форми сексуального насильства, включаючи зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, вагітність, стерилізацію та шлюб. Окрема увага приділяється розмежуванню понять сексуального та гендерно зумовленого насильства, що має значення для точної кваліфікації злочинів і ефективного розслідування. Розкрито причини та умови вчинення таких діянь – патріархальні моделі поведінки, гендерні стереотипи, культура гіпермаскулінності у військовому середовищі, групова динаміка та безкарність виконавців. Досліджено наслідки сексуального насильства, які мають багатовимірний характер: фізичний, психологічний і соціальний. У підсумку зазначено про необхідність створення дієвої системи документування фактів насильства, забезпечення захисту потерпілих, удосконалення правових механізмів притягнення винних до відповідальності та формування міждисциплінарного підходу до подолання безкарності. Реалізація цих заходів стане передумовою відновлення справедливості, миру й утвердження верховенства права в українському суспільстві.

Ключові слова: сексуальне насильство, збройний конфлікт, воєнні злочини, гендерно зумовлене насильство, Міжнародний кримінальний суд, кримінологічний аналіз, права людини, патріархальні стереотипи, безкарність, захист потерпілих.

Berezniak V.S. Manifestations of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine Summary

The article presents a comprehensive criminological study of the phenomenon of sexual violence associated with the armed conflict in Ukraine, which became particularly acute after the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022. It is noted that sexual violence in wartime is not only a crime

against humanity, but also a form of hybrid weapon aimed at demoralizing the population, humiliating, intimidating, and destroying social unity. The paper outlines the legal, social, psychological, and cultural dimensions of this phenomenon, reveals its systemic nature and connection with other serious violations of international humanitarian law. Based on an analysis of scientific sources, international normative acts, and the practice of the International Criminal Court, the main forms of sexual violence are identified, including rape, sexual slavery, forced prostitution, pregnancy, sterilization, and marriage. Particular attention is paid to the distinction between sexual and gender-based violence, which is important for the accurate classification of crimes and effective investigation. The causes and conditions for such acts are revealed: patriarchal models of behavior, gender stereotypes, a culture of hypermasculinity in the military environment, group dynamics, and impunity for perpetrators. The multidimensional consequences of sexual violence are examined: physical, psychological, and social. In conclusion, the need to create an effective system for documenting acts of violence, ensuring the protection of victims, improving legal mechanisms for bringing perpetrators to justice, and developing an interdisciplinary approach to overcoming impunity is emphasized. The implementation of these measures will be a prerequisite for restoring justice, peace, and the rule of law in Ukrainian society.

Key words: sexual violence, armed conflict, war crimes, gender-based violence, International Criminal Court, criminological analysis, human rights, patriarchal stereotypes, impunity, protection of victims.

Список використаних джерел:

1. Office of the prosecutor policy on gender-based crimes Crimes involving sexual, reproductive and other gender-based violence. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-12/2023-policy-gender-en-web.pdf>
2. Загорітько І.Г. Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин: дис. ... д-ра філософії; галузь знань 29 «Міжнародні відносини», спеціальність 293 «Міжнародне право»; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 301 с.
3. Харитонova О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні РФ проти України: правові аспекти // Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 189–202.
4. Саволя І. Жінки під час збройного конфлікту: від жертви до миротворця. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Вип. 43. С. 127–133.
5. Зейналов А. О. Гендерно зумовлене сексуальне насильство під час міжнародного збройного конфлікту на території України: постановка проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3, № 83. С. 55–60.
6. Linton S. Women Accused of International Crimes: a Transdisciplinary Inquiry and Methodology. *Criminal Law Forum*. 2016, № 27. URL: <http://humanrights.ruc.edu.cn/upic/20160622/20160622163441123.pdf>
7. Cohen D. Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War. *World Politics*. 2013. № 65 (3). URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/abs/female-combatants-and-the-perpetration-of-violence-wartime-rape-in-the-sierra-leone-civil-war/40294185202988F2BB263A2943A79F8B>

8. Prosecutor v. Ranko Cesic, «Brcko», Case № IT-95-10/1-S; Prosecutor v. Blagoje Simic et al., «Bosanski Samac», Case № IT-95-9-T. URL: [https://www.worldcourts.com/ icty/eng/decisions/2008.10.29_Prosecutor_v_Cesic.htm](https://www.worldcourts.com/icty/eng/decisions/2008.10.29_Prosecutor_v_Cesic.htm)
9. Berezniak, V., Demicheva, A., & Furfaro, R. D. (2023). Violations of human rights by the Russian Federation in the conditions of full-scale armed aggression against Ukraine. *Philosophy, Economics and Law Review*, 3(1), 218–229. <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2023-1-218-229>.
10. Дзюба І. В., Рукіна Д. О. Запобігання та протидія насильству: сучасні виклики та шляхи їх подолання. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.) ; у 2-х ч. Ч. І. Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 586-588.